

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՍՏՈՒՆՈՅ ՈՐԴԻՆՅՆ ՅԱԽԻՏԵՆԱԿԱՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

Ուրբաթ երեկոյն գերեզման զբոսած էր Յիսուսի մարմինը, Կիրակի առաօտ, կանուխէն, աշակերտները յայտարարեցին թէ անկէ դուրս ելած էր Ան, թէ Քրիստոս ողջ երեցեր էր: Ի՞նչպէս բացատրել այս յանկարծական փոփոխութիւնը. ուրբաթէն մինչև կիրակիի այդ միջոցին ի՞նչ էր պատահեր:

Փրկչին յարութիւնը կը հաստատուի առաքելական քարոզութեամբ ընդհանրապէս (Գործք Գ. 15, Ժ. 10, ԺԿ. 30, Էւն. Հռոմ. Ա. 4, Գ. 24, Զ. 4, Էն. Ա. Պետր. Ա. 3, 27, Գ. 21, Էւն.), բայց աւելի մանրամասնութեամբ՝ Պողոսի առ Կորնթացիս առաջին թղթոյն մէկ հատուածէն և չորս աւետարաններէն: Այս հինգ վաւերագրութիւնները համաձայն են իրարու հետ պատմելու համար թէ Յիսուս պարտուպառչաճապէս թաղուելէ վերջ՝ վերկենցազեցաւ, թէ իր աշակերտներուն երեւեցաւ նոյն իսկ շատ անգամներ և թէ անոնց տուաւ գերեզմանին վրայ իր յաղթութեանը բացօրոջ համոզումը: Այս է ահաւասիկ զլիսաւոր իրողութիւնը, որուն սերտիւ վկայած է քրիստոնէական նախնական աւանդութիւնը. զայով մանրամասնութեանց, այնքան տարամէտ են անոնք և անհամաձայն միմեանց, որ դժուար պիտի ըլլար դանոնք ամէնքը միութեան մը վերածել այստեղ, թէև կարելի է մեծ զիժերով ներկայացնել հետեւեալ չորս յեղուցները:

1. Ըստ Մարկոսի և Մատթէոսի, միաշարժի արշալոյսին, Մարիամ Մագթաղենացի, Մարիամ՝ Կլէոփայոսի և Սաղովմէ դէպի գերեզման կ'երթան: Մարկոս կ'աւելցնէ թէ այս այցելութեան նպատակն էր խնկել Տէրոջ մարմինը: Փոխանակ այս մանրամասնութեան, Մատթէոս կը պատմէ պահապաններու պարագան, որ իր պատմագրութեան մասնայատուկ է. յետոյ կը նկարագրէ վէմին հրեշտակի մը ձեռքով վեր-

ցուիլը երկրաշարժի նմանող սասանութեան մը միջոցին, և ահաբեկումը զինուորներուն, որոնք «եղեն իրրե զմեռեալս»: Այդ վայրկեանին, միշտ ըստ նոյն հեղինակին, այրը արդէն պարապ է, ինչ որ հրեշտակը հաստատել կուտայ կիներուն, խորհուրդ տալով իրենց՝ երթալ Գալիլիա, ուր պիտի տեսնեն Տէրը: Քիչ վերջը, սակայն, կանխելով նախորոշուած այս ժամագրութիւնը, Յիսուս յանկարծ կը պատահի իր այս հաւատարիմ և բարեպաշտուհի սիրելիներուն, ու միևնոյն պատուէրը կուտայ անոնց:

Գալով Մարկոսի պատմածին, անկաարեւը արդէն ծագած եւ վէմը թաւալեցուած կը ներկայացնէ այն պահուն երբ Մարիամ և իր ընկերուհիները գերեզման կը հասնին, բայց «երկոտտարդ մի, զի նստէր ընդ աջմէ կողմանէ՝ զգեցեալ պատմուածան սպիտակ», անոնց կը բացատրէ իրաց վիճակը, ըսելով իրենց որ Երուսաղէմի հիւսիսակողմը երթան: Հանդիպումը արգարե տեղի ունեցաւ, ըստ վկայութեան Մատթէոսի, Գալիլիա բարձրավայրին վերայ, ուր Յիսուս իր աշակերտներուն հրամայեց Աւետարանը քարոզել բոլոր ժողովուրդներուն:

Եթէ ուրեմն մէկ կողմ դնենք երկրորդ համատեսական պատմուածքին եղբակցութիւնը (Մարկ. ԺԶ. 9-20), որ արդէն անհարազատ կը նկատուի և չկայ ձեռագիրներէն շատին մէջ, այս երկու վաւերագիրները կը պարունակեն Տէրոջը յարութեան պատմութեան ալլամերժօրէն գալիլիական յեղուածքը: Խնդիր. չի կրնոր ըլլալ բուն հրէաստանեան երեւումներու մասին, վասնզի Քրիստոս սուրբ քաղաքին մօտերը կ'երևի կիներուն, դանոնք ոչ ոք զրկելու համար միայն (Մատթ. ԻԸ. 9-10):

2. Ղուկաս, ընդհակառակն, բոլորովին ուրիշ աւանդութեան մը համեմատ, երուսաղէմի և մայրաքաղաքին անմիջական շրջակայքին մասին կը խօսի (ԻԴ. 1-53): Գալիլիայէն Յիսուսի հետ եկող կիները (ԻԴ. 55, ԻԴ. 10), մանաւանդ Մարիամ Մագթաղենացի, Մարիամ Կլէոփայոս և Յովհաննա (հմտ. Ը. 3), առաօտուն կանուխ գերեզման կ'երթան Տէրոջը մարմինը խնկելու համար. բայց անոնք վէմը թաւալեցուած կը գտնեն, և երկու

հրեշտակներ, որոնք անոնց կ'իմացնեն իրենց Վարդապետին յարութիւնը: Ուրախութեամբ լիցուած, անոնք խոկոյն առաքելներուն կը տանին լուրը: Այս վերջինները, գրեթէ ամէնքն ալ, երազանք և շաղիադիտութիւն կը նկատեն ըստածները: Պետրոս, սակայն, գերեզման վազելով՝ աչքովը կը տեսնէ դատարկ այրը, ու ետ կը դառնայ զարմանքի մէջ (համար 11, 22, 34): Մինչոյն կիրակին, իրիկուան գէմ, տեղի կ'ունենայ Յիսուսի հանդիպումը էմմաուսի երկու աշակերտներուն (հ. 13-35), յետոյ Տէրոջ երեւումը տասներմէկին և անոնց տուած պատուէքները (33, 36-49), որուն վրայ հեղինակը իր պատմողութիւնը կը վերջացնէ համբարձման համոռօտ նկարագրութեամբը (հ. 50-53): Յարութեան և անոր յաջորդող երկու գէպքերու այս պատմութեամբը, հակադրութեամբ Մատթէոսեանին, կը ներկայացնէ ուրիմն այլամերժօրէն հրէաստանեան ասանդութիւնը:

3. Զորբորդ Աւետարանը, իրարու հետ կը հիւսէ երկու նախընթաց յեղուածքները (Ի-ԻԱ.): Ըստ այս վաւերագրին, Մարիամ Մագթաղինացի առաօտուն գերեզման կ'երթայ — մօթ էր տակաւին — և կը նշմարէ որ վերցուած է քարը: Փութով կը վազէ այդ մասին տեղեկութիւն տալ Սիմոն Պետրոսի և ուրիշ աշակերտի մը, զոր յանուանէ չի յիշեր Աւետարանը, բայց որ, զիտենք արդէն, ինք Աւետարանին հեղինակն է նոյն խոյ: Պետրոս և Յովհաննէս իրենք ևս կը փութան, և այրը պարտապէս կ'անհետնէ, բայց առանց կողոպտումի որ և է հետքի (Ի. 6-7): Մինչդեռ անոնք ետ կը դառնան (հ. 10), Մարիամ, որ գերեզմանին քով էր մնացեր, կը նշմարէ երկու հրեշտակներ, յետոյ Քրիստոսն ինքնին, առ որ կը խոյանայ, շօշափելու համար զայն, որ սակայն քաղցրօրէն կը մերժէ անոր մեծարանքը, հասկնելով թէ իր երբեմնի ճանչցած երկրաւոր բարեկամը չէ այլևս ինքը (հ. 11-18): Նոյն օրուան իրիկունը, բոլոր աշակերտները, բացի Թովմասէն, երբ փախուած տեղ մը հաւաքուած էին, Յիսուս յանկարծ կ'երևի անոնց մէջ, երկիցս ըսելով. «Ողջոյն ընդ ձեզ» (հ. 19-24): Ութ օրեր ետքը, նորէն կ'երևի տասներմէկին, և, գէպի Թովմաս յառաջանալով,

և այս աշակերտին բերնէն կը խլէ հրճուածից հաւաստիքի սա ճիշդ. «Աստուած իմ և Տէր իմ» (հ. 24-29):

Այսպէս եղան, ըստ Յովհաննէսեան վաւերագրի, հրէաստանեան երեք երեւումները, որոնց շարունակութեանը կը տանի գործին յաւելուածն ընթերցողը ի Գալիլիա, պատմութեամբը հրաշալի ձկնորսութեան (ԻԱ. 1-14), Պետրոսի վերականգնումին (հ. 15-19) և Յովհաննէս կհանքին մասին Յիսուսի զուշակութեան (հ. 20-23): Այս պատմութիւնը կերպով մը բացատրութիւնն է ուրիմն միւս երկուքին, քանի որ Յարուցեալին երեւումները կը զնէ նախ երուսաղէմի և յետոյ Գալիլիոյ մէջ:

4. Գալով Պօղոս Առաքելին, առանց մասնաւոր տեղ մը յիշատակելու, անիկա կը թուէ Յիսուսի վեց երեւումներն իր աշակերտներուն (Ա. Կորն. ԺԸ. 3-8): Առաջինը՝ Պետրոսի, երկրորդը՝ տասներկուքին, երրորդը՝ աւելի քան հինգ հարիւր եղբայրներու միանգամայն, չորրորդը՝ Յակովբոսի, հինգերորդը՝ նորէն տասներկուքին, վեցերորդը, վերջապէս, իրեն՝ Պօղոսի, որ մինչեւ այն տեսն հալածող էր Եկեղեցիին (հմտ. Գաղ. Ա. 13-16²):

Այսպէս ըլլալով վաւերագրերուն վիճակը, պէտք է հրամարիլ, կը կարծենք, այս չորս զուգահեռական յեղուածքները իրենց մանրամասնութիւններով հանդերձ իրարու հետ համաձայնեցնելու գիտաւորութենէ: Շատ տարամիտութիւններ կան, որոնցմէ կարելի չէ խուսափիլ. այսպէս՝ Մարիամ Մագթաղինացիին ընթացքը առաջին և չորրորդ աւետարաններուն համեմատ, — ինչ որ, սակայն, մեծ շահեկանութիւն մըն ալ ունի պատմութեամբին ամբողջութեան մէջ: Ստոյգ է թէ Ղուկասու և Մատթէոսի հակադրութիւնը աւելի ծանր նկարագիր մ'ունի: Այս հեղինակներէն մին առաքելները մէկէն կը փոխադրէ Գալիլիա, ուր Յիսուս զանոնք կը տեսնէ իր յարութենէն ետքը առաջին անգամ. զոնէ այս է տպաւորութիւնը զոր համատեսական պատմագրութեան մասին որ և է կանխակալ մտածումէ գերծ ամէն ընթերցող պիտի ունենայ (Մատթ. ԻԸ. 10, 16, 17): Ղուկաս, ընդհակառակն, երուսաղէմի մէջ կը զնէ այս հանդիպումը, Զատիկի կիրակին, երբ Յիսուս կը պատուիրէ

իր աշակերտներուն՝ Երուսաղէմ մնալ, մինչև որ ընդունին Ս. Հոգին (ԻԴ. 1, 13, 33, 36, 48, 49. Գործք Ա. 4): Ոչ միայն կ'անգիտանայ զայլիլիական ժամադրութիւնը, այլ կարծես իր պատմադրութիւնէն բացութալէս զուրս կը թողու զայն, ինչպէս հրէաստանական երեւոյթները զուրս են թողուած առաջին Աւետարանէն. երկու հակադիր խմբումներ են անոնք, երկուսն թիւն մը՝ որ անլուծանելի կը մնայ աւետարաններուն մէջ (*):

Բայց եթէ վաւերագիրները անհամաձայն են մէկէ աւելի կէտերու մասին, ատոր համար պէտք է միթէ մերժել անոնց տեղեկագրած զէպքը: Այս կերպով պիտի կարենայինք կասկածելի դարձնել ամենաստույգ իրողութիւններ: Զարմանալու ինչ կայ, երբ մէն մի Աւետարանիչ իր գիտցածը միայն պատմած առնէ, զուգրնթաց միւս տղերքներուն հայթաթած մանրամասնութիւններուն անգէտ լինելուն համար՝ անոնց տեղ չի թողուր իր ներկայացուցած յեղուածքին մէջ: Քննադատին գործը պիտի ըլլայ նկատի առնել բուն գրուածքներուն այս վիճակը և իր կարելին ընել ասոնցմէ զուրս բերելու համար կեդրոնական եղելութիւնը, որուն վկայելու համար համաձայն են սակայն ամէնքը:

Սրդ, ըստ չորս հեղինակներուն, Յիսուսի յարութեան ամենէն առաջին վկան եղաւ Մարիամ Մագթաղենայի (Յովհ. Ի. 1. 16): Թերեւս ուրիշ կիներ, որոնք իրեն հետ ելած էին քաղաքէն, ետ մնացած էին ճամբան, եւ անոնք ալ քիչ ետքը տեսան Տէրը այնպիսի պարագաներու մէջ՝ զորս մենք չենք գիտեր, վաւերագիրները այս մասին միարան լուծում մը տուած չըլլալով: Մագթաղենայիէն ետքը, Պետրոս է որ բախտաւոր եղաւ Տէրօջը մէկ երե-

ւումովը (Ա. Կորն. ԺԵ. 5, Դուկ. ԻԴ. 34). Երբ և ո՞ր. չենք գիտեր: Յետոյ կուգան Եմմաուսի երկու աշակերտները (Դուկ. ԻԴ. 13-32). յետոյ, իրիկուան դէմ, տասներմէկը՝ առանց Թովմասի (Դուկ. ԻԴ. 33, 36-48, Յովհ. Ի. 19-23), և եւթ օր աւելի ետքը, նոյնպէս Երուսաղէմի մէջ, տասներմէկը՝ Թովմասի հետ (Յովհ. Ի. 26-29, Ա. Կորն. ԺԵ. 5):

Յետոյ աշակերտները Գալիլիա կը դառնան, հաւանաբար իրենց Վարդապետին հրամանին վրայ (Մատթ. ԻԸ. 10), որ սակայն անոնց կը յանձնարարէ աստուածայնական իշխանութեան ոստանը դառնալ, հոն ընդունելու համար Ս. Հոգին (Դուկ. ԻԴ. 48): Ինչ ալ ըսուի, այս զանազան տեղափոխումները կը բացատրուին: Յարութիւնը Համբարձումէն բաժնող խորհրդագործ ժամանակամիջոցին, Փրկչին բացորոշ նպատակը եղած ըլլալով համոզել իրենները իր վերկենցաղումի իրականութեան մասին, կարեւոր կը նկատէ երեւիլ անոնց՝ իր գործունէութեան երկու կեդրոններուն մէջ ևս: Ուստի անոնց կ'երևի նախ Հրէաստանի մէջ, վասնզի Ս. Քաղաքը եղած ըլլալով թաւրը, հոն պէտք է ըլլար աշակերտներուն և յորուցեալ Քրիստոսին ոռոջին ժամադրաւայրը, և, ինչպէս պատշաճ ալ էր, յիսուն օր վերջը, Սուրբ Հոգիին հեղումը տեղի ունենար Եկեղեցոյ վառարան և Քրիստոնէութեան քաղաքամայր ըլլալու սահմանուած այս ոստանին մէջ:

Միւս կողմանէ զժուար էր որ բոլոր աշակերտները կարենային Երուսաղէմի մէջ հաւաքուիլ աղատօրէն: Ո՞չ ապաքէն անոնք, իրիւ ահաբեկ ականատեսներ, ներկայ էին գտնուած իրենց Վարդապետին վրայ խուժած ատելութեան և կիրքերու ահաւոր պայթումին: Ո՞չ ապաքէն գերագոյն ատեանին որոշումովը բանադրուած և օրէնքէ զուրս էին նկատուած իրենք (հմմտ. Յովհ. Թ. 22): Կը հասկցուի ուրեմն թէ ինչու համար Հրէաստանի մէջ Յիսուս անոնցմէ այնինչին կամ առաւանելն տանըմէկին կ'երևի, այն ալ փակուած տեղերու մէջ, յատկապէս զգուշանալով չքեղանքէ և ամբօրսային աղմուկէն: Բայց այս սահմանափակ երեւոյթներէն զատ ուրիշ բանի ալ պէտք կար տակաւին. վա-

(*) Անվաւեր Աւետարաններէ ոմանք եւ միջին դարու հեղինակներ կը մատնանշեն թէ Գալիլիա ըսելով հոս պիտի հասկցուի ոչ թէ Պաղեստինի հիւսիսային երկրամասը, այլ Երուսաղէմի հարաւարեւմտեան այն բարձունքը, որ այդպէս կը կոչուէր, իբրեւ Ս. Քաղաքին մէկ արեւարձանը, ուր կը բնակէին զայլիլիական գաւառացիները: Տեղական աւանդութիւն մը մինչև ցայսօր Երուսաղէմի մօտակայքը կը ցոյցունէ այդ անունով օրբովայր մը, ուր Յոյները վաղ մը ունին, աւետարանական այդ յիշատակին նուիրուած:

սրնդի տաքեղանքէն և Հրէաստանի մէջ իրեն հետևող քանի մը կիներէն զատ, Տէրը դեռ ունէր Գալիլիացի աշակերտներ: Անոնցմէ շատերը թերևս այս Զատիկի տօնին ալ չէին դացած. եթէ հոն եղած իսկ ըլլային, աստուածակալական քաղաքին մէջ շուտով կրնային ենթարկուիլ ցրումի վրտանդին: Յիսուս սակայն պէտք էր անոնց ալ ապացուցէր թէ ինքը յարութիւն առած էր. և ինք արդարև կ'ուզէր ցուցնել ատիկա անոնց երկնքի կամարին տակ, հանդիսաւոր հաւաքումի մը միջոցին: Այս կը թուի եղած ըլլալ նպատակը Քրիստոսի երևումին՝ հինգ հարիւր եղբայրներու (Ա. կորն. ԺԸ. 6). հաւաքում՝ զոր հաւանութար պէտք է նոյնացնել Մատթէոսի յիշատակած լերան վրայի ժամողութեան հետ: Գալիլիոյ մէջ է որ կը տրուին զարմեալ հրաշայի ձկնորսութեան և Պետրոսի վերականգնումին տեսարանները (Յովհ. ԻԱ.), որմէ վերջ աշակերտները կը վերադառնան Հրէաստան, ուր սակայն համարձակմը քիչ ետքը զանոնք ընդմիջաւ պիտի բաժնէր իրենց Վարդապետէն:

Այսպէս սահնցան անցան անմոռանալի այն քառասուն օրերուն պատահարները, զորս արագօրէն ամփոփեցինք այստեղ (Գործք. Ա. 3): Եթէ մանրամասնութիւնները երբեմն երբեմն ծածանուտ ձև մը կը ցուցնեն, մեծ զիծերը սակայն կը մնան անշարժ. անկապակից տարբերուն գալով, պատմածքներու այդ զանազանութիւնը պէտք չէ զորմանք պատճառէ: Երեւկայեցէք զանոնք գրողներուն կամ թելադրողներուն մօքի վիճակը. յիշեցէք թէ աւետարանական իրողութեանց այս վրաները, իրենց հաւատքին այդ ճշմարտութիւն միջոցին, ի՞նչ ուժգին թափով ծայրայեղ տկարութենէ անցան յորդադեղ հրճուանքի խոյանքներու, ենթարկուելով արտակարգօրէն բուռն զգացումներու, որոնց այնքան արագ իրարու յաջորդութիւնը պէտք է ընդունիլ թէ չէր կրնար բնաւ նպաստաւոր ըլլալ յուշաբերումի զգաստ և ճշգրիտ աշխատանքին: Ինչ որ անկէ իրենց մնաց, իրենց յարուցեալ Վարդապետը տեսած ըլլալու ստուգութիւնը եղաւ. խորունկ և անալյալ համոզում՝ որ կ'արտայայտուի յաղթանակի ճիւղի մը պէս զլաւրթ և հզօր իրենց խօսքերուն մէջ: Աս-

կէ զատ եթէ ինչ ինչ զիծեր մոռցուած կամ ձեւափոխուած ըլլան, պէտք չէ բնաւ զորմանալ. հակառակ երեոյթը, եթէ եղած ըլլար երբեք, պիտի տարօրինակ թուէր և աւետարանական պատմագրութիւնը անվարկելու բնոյթը պիտի ունենար նոյն իսկ, պատմուածքներուն մասին նախամտածուած համաձայնութեան կասկածը ներշնչելով:

Եւ սակայն բաւական չէ աստուածաշնչական գրուածքները դասաւորել միայն. պէտք է փնտռել և խմանալ թէ ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ յարութիւնը, ինչ որ կը փափաքինք ընել հոս, քննութեան ենթարկելով վերեւ յիշուած վկայութիւնը: Խնդրոյ առարկայ իրողութիւնը, ըստած է յաճախ, կեդրոնական կարեւորութիւն ունի Աւետարանին համար. կերպով մը՝ անով է որ կը շինուի կամ կը փլչի ամէն բան. ռուտի հասկնալի են ճիւղերը, զորս ըրած են առանց հրաշքի բացատրելու համար զայն: Արդէն ԺԸ. զարուհ, Հատուածք Wolfenbüttel-ի հեղինակը այս նպատակաւ զիմած էր խարէութեան վարկածին, ըսելով թէ աշակերտները գերեզմանէն վերցուցած էին Յիսուսի մարմինը, անոր յարութեան գրոյցը աւելի զիւրութեամբ տարածայնելու համար: Իայց ամենէն հեղինակաւոր քննադատները, ի՞նչ ձգտումի ալ պատկանին, համաձայն են այժմ ընդունելու համար միայն թէ հաւատքը չի կրնար անպարկեշտութեան պտուղն ըլլալ: «Այն տաւն, կը յայտարարէ Սղարուս, կրօնքը անձնական չահախնդրութենէ ծընած կեղծիք մը միայն պիտի եղած ըլլար . . . Արդ, այս տեսակէտը ա՛լ այնքան անընդունելի դարձած մտածում մըն է, որ պարզապէս ծիծաղելի պիտի ըլլար անոր պաշտպանութիւնը»:

Նոյն ժամանակէն ուրիշ տեսութիւն մը — ա՛ն ալ անվարկուած այսօր, թէեւ ոմանք վերջերս կարծես նորէն ուզած են մօտենալ անոր — կ'ենթադրէ բնական վերկենցադում մը: Արդարացնելու համար այս գրութիւնը, նկատել կուտան թէ Յիսուս շատ կարճ տաւն մը մնաց խաչին վրայ. ա՛յնքան արագ եղաւ այս մահը, որ այս յանկարծահաս վախճանը, ինչպէս կը մատնանշեն աւետարանական պատմուածքները, Պիղատոսի զորմանքը գրգռեց (Մարկ.

ժե. 44)։ Այս առթիւ կը յիշեն օրինակներ խաչումաներու, որոնք յետոյ նորէն ողջացած են բժշկական պատշաճ դարմանումի շնորհիւ։ Յիսուսի պարագային մէջ, կ'ըսեն, գերեզմանին թարմութիւնը եւ խնկեղէններուն անուշահոտութիւնը — առանց գերբնական տարրերու ազդեցութեան — նմանօրինակ արդիւնք մը ունեցան։

Եւ սակայն այս վարկածն ալ ինկած է Սղրաուսի անողոք քննադատութեան հարուածներուն ներքեւ։ Այս հեղինակը ցոյց տուած է առանց դժուարութեան որ, եթէ Յիսուս քիչ ժամանակի մէջ մեռաւ, առիկա իր փափուկ կազմուածքը միայն կը ցուցնէ։ Եթէ զայն գերեզմանէն հանած ըլլային այնպէս ինչպէս աւետարանները կը նկարագրեն, իր անողոքութիւնը երբեք պիտի չօգտուէր այսպիսի վիճակէ մը։ Իր վերքերը, որոնք այնքան ուշադիր հոգածութեան պէտք ունէին, անխնամ մնալով՝ աւելի պիտի ծանրանային եւ լուրջ վտանգներու տանէին։ Եւ յետոյ, գերեզմանէն ելլելէն ետքը ռժար պիտի երթար Յիսուս, եւ ի՞նչպէս, ոչոքօրինակ դժուար պայմաններու մէջ, իր աշակերտները պիտի տարուէին հաւատալու իրեն։ «Իր գերեզմանէն դուրս քաշկոտուող, բժշկական դարմանի եւ մեծ խնամքներու կարօտ, եւ, ի վերջոյ, հակառակ այդ ամենուն, իր ցաւերէն զգետնուած կիսամեռ մը պիտի կարենա՞ր կեանքի իշխանի եւ գերեզմանի յաղթականի տպաւորութիւնը թողուլ ամենուն վրայ»։ Պէտք է աւելցնել նաեւ, միշտ ըստ նոյն ուստուածաբանին, «հատուածադաւան»ին բացատրութիւնը որչափ քիչ փիլիսոփայական է՝ Բրիստոնէութիւնը անաւագելու համար, Պաուլուսեան վարկածը եւս հակառակ է պատմական մեթոտի, անոր համար որ կը բռնադրուէ աւետարանները, որոնք յարութեան մասին պարունակած իրենց պատմուածքներուն մէջ — զորս իրենք՝ այդ հեղինակներն իսկ՝ իրրեւ արժանահաւատ կ'ընդունին — յայտնապէս կը խօսին ոչ թէ բնական զիպուածի մը, այլ հրաշքի մը մասին։

Ի՞նչ զննել ուրեմն այս դրութիւններուն տեղը։ Իր առաջին կեանքի Յիսուսին մէջ, այս աշխատութեան սկզբունքին հե-

տեականօրէն, Սղրաուս կը զիմէ իր զիցազրոյցի կամ հրաշալէպի (mythe) վարդապետութեան, զոր կ'ընդլայնէ հետեւեալ կերպով պատճառաբանելով զայն։ Եթէ աշակերտները, կ'ըսէ անիկա, Յիսուսի կը հաւատային իրրեւ Մեսիայի, անոր անշուշտ կը վերադրէին անմահութիւն։ Ուստի եւ անոնք պէտք չէ որ կարողացած ըլլան համոզուիլ այն աղէտքին ուր խրեւր էր անոր գործունէութիւնը։ Այս այսպէս ըլլալով, իրրեւ համոզուած խաչաչլացիներ, անոնք զիմած են, լուսարանուկու համար, Հին կտակարանին։ արդ, այդ նախնական մատենին մէջ անոնք զիրութեամբ հասկըցան իմաստը այն հատուածներուն, որոնք Բրիստոսի նուաստացումը նկարագրելէ վերջ՝ կ'աւետէին այդ կործանումներուն յաջորդող փառքով բարձրացում մը (Սղմ. Ժ. 10, Ի. 23-32, Ես. ԾԳ. 10-12, Եւս. հմմտ. Դուկ. ԻԳ. 27, Գործք Բ. 25-28, Եայլն)։ ասկէ ծագում առին Յիսուսի յարութեան աւետարանական աւանդութիւնները, որոնք ինքնին եւ առանց ճիշդի կազմուեցան հրաշալիքային ճանապարհով։

Հրաշալիքականութիւնը (mythisme), սակայն, քիչ վերջը ջախջախուեցաւ Թիւպինկէնի դպրոցէն, որուն պետը, վիճելի կէտին վրայ արձակեց լոյսը այնպիսի նշանաւոր դադափարի մը, որ վերանորոգեց հարցին ուսումնասիրութիւնը։ Էականը, կ'ըսէ Պաուէր, Յիսուսի յարութիւնն առած ըլլալը կամ չըլլալը չէ։ Ինչ որ մեղի համար միակ կարեւորն է՝ այն է թէ աշակերտները հաւատացած են անոր վերակենցաղումին։ Եւ ինչ րառերով՝ «Եկեղեցւոյ դոյութիւնը ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է ոչ այնքան թերեւս նոյն ինքն յարութեան, որքան յարութեան հաւատքին նախաւոր ենթադրութիւնը»։ Սղրաուսի եւ Ռընանի չարակեցաւ արթնամտութիւնը թափանցելու ուշադրաւօրէն ճիշդ այս նշանաւորութեան։ «Առաքեալներուն պատմութեան մասին խօսած ատեններէն է որ, կը գրէ զոր օրինակ Փրանսացի հեղինակը, պատահութիւն պիտի ունենանք հետազօտելու յարութեան վերաբերեալ առասպելներուն ծագումը։ Յիսուսի կեանքը, պատմիչին համար, յետին շունչով մը կը վերջանայ . . . Ըսե՛նք սակայն թէ Մարիամ

Մագթադեհնացիին հզոր երեւակայութիւնը կորեւորագոյն դերը կատարեց այս պարագային մէջ: Աստուածահրաշ զօրութիւն սիրոյ, նուիրակա՞ն պահեր, որ բանդագուշուած կնոջ մը մտաբոյր վիճակը յարուցեալ Աստուած մը կուտայ աշխարհիս:

Եթէ քննադատը, այս հետաքրքրաշարժ հատուածին մէջ, կ'օգէ ըսել թէ հիւանդ ուղեղ մըն է որ դարբնեց Յիսուսի յարութեան պատմութիւնը, որովհետեւ այդ պատգամէն է սակայն սր դուրս եկած է պատմական Քրիստոնէութիւնը, ասոկէ այն պիտի հետեցուէր ուրեմն թէ ցնորամիտ մը եղած է Եկեղեցիին հիմնադիրը. ենթացողութիւն՝ զոր ինքզինքը յարգող զիտութիւնը պիտի չըկարենար ընդունիլ: Ուստի, Ռոման, այս թուացիկ խօսքը նետելով, աւելի կ'օգէ տուտպելին իրրեւ արարչագործ պատճառացնել սիրոյ աստուածային զօրութիւնը, այս է առաջին ծիլը տեսիլներու տեսութեան, զոր ինք Սղրաուս այնքան զօրաւոր կերպով և լայնօրէն ընդլայնած է, անոր ամենէն ականաւոր ներկայացուցիչը նկատուելու աստիճան:

Սկզբունքը, զոր ինք կը շահագործէ հետեւողութեամբ Պաուլէրի, այն է թէ՛ խնդիրը ոչ թէ յարութեան իրողութիւնը այլ աշակերտներու հաւատքին ծագումը բացատրելուն վրայ է: Այս նպատակաւ, անիկա կը ջանայ ապացուցել նախ, Պուկասու և Յովհաննու պատմածները մէկ կողմ դնելով, թէ Զատիկէն անմիջապէս ետքը, Տէրոջը սպանիւններէն խոյս տալու համար, տասնմէկերը Գալիլիա փախան: Յիսուսի հետ իրենց այնքան յաճախ ժուռ եկած դաշտերուն տեսքը, արիւնոտ այն տեսարաններէն յետոյ՝ որոնց մէջէն անցիր էին դեռ նոր, անոնց մէջ կ'արթնցնէին տպաւորութիւններ՝ որոնց տէր չէին կրնար ըլլալ: Իրենց անցեալի Փրկիչին պատկերը աչքերնուն առջև կը ծածանէր անդադար: Արդ, մարդիկ սիրով կը հաւատան իրենց տենչացածին: Զկարենալով հաշտուիլ այն դադափարին հետ թէ Յիսուս կրնայ անհետացած ըլլալ իրենց կեանքէն, այնքան զօրովանքով փայփայուած այս տեսիլները ի վերջոյ գոյացական իրականութիւններ թուեցան իրենց: Հոգեբանական երևոյթ մըն է ասիկա, զիտել կուտայ նոյն հեղի-

նակը, որ կը գտնուի ամէն ժամանակներու կրօնական մտեռանդութեանց մէջ: Մարդ կ'երեւակայէ աչքին առջև տեսնել կարգ մը մեռած անձեր, զորս կը սիրէ և որոնց անդամ մեկնութիւն չի կրնար հանդուրժել: Գիտութիւնը այս ջղային խանգարումին համար պատճառներ կը ցուցնէ նոյն իսկ, որոնք յաճախ նկարագրուած են. անտարանական բացորոշ շփոթութիւն մըն է ան, աշակերտներու դրութեան համար ա՛յնքան բնական, որ աւելի հակառակը պիտի ըլլար դարմանալի: Այս ուժ գին ըղձաքին ճնշումին տակ էր որ կարծեցին տեսնել զՅիսուս. զայս տեսան, ու գոչեցին. «Յարեա՞ն» — Այսպէս կաղմուեցաւ, կ'ըսէ Սղրաուս, «Ջղային խախտած գործարանաւորութեանց» բնական հակադրեցութեամբ, առաքեալներուն հաւատքը, որ ընդհուպ հաւատքը եղաւ նաեւ Եկեղեցիին:

(Մնացեալն յաջորդիւ)

Ժ. Պ.

ԿՐՕՆՔԻ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Զ. ԿՐՕՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ

Այս յօդուածաշարքի առաջինին մէջ կ'ըսէինք՝ թէ կրօնքին սահմանումը տալ կարենալու համար անհրաժեշտ է բուն կրօնական կալուածին և անոր յարակից զիտութիւններու լոյսին տակ քննել իրերն ու իրողութիւնները: Այսօր, այդ ուղղութեամբ եղած ըստ բաւականի պըրպտումներէ ետք, դարձեալ չենք կարծեր որ կարող ըլլանք իր լրութեան մէջ սահմանել ընկերային այն իրողութիւնը, որ ընթացք տուած է մարդոց քայլերուն, զոնոնք զինած է իրարու ընդդէմ, ու յարգանքով լեցուցած մէկզմէկու հանդէպ, որ ամենէն ստորին և ամենէն ազնիւ զգացումներու ընդունարան է դարձուցիր զանոնք, իր իսկ սիրոյն մղած է զանոնք իրենց նմանները փողոտելու և ճննճերելու, ազգեր է բաժնած, պետութիւններ է քայքայած ու նորեր յարուցած անոնց աւերակներուն վրայ: Աշխարհի իրադարձու-